

OSKAR JELLINEK — ŽIVOT A DÍLO

(R é s u m é)

Mezi německými autory z českých zemí, kteří ke své literární tvorbě čerpali látku a náměty z českého (moravského) prostředí, zaujímá právem pozoruhodné místo i rakouský básník a novelista Oskar Jellinek (1886—1949), jehož životu a dílu je věnována tato monografická práce.

Brněnský rodák O. J., pocházející z německo-židovské buržoazní rodiny významného textilního průmyslníka, odstěhoval se po maturitě na I. Německém státním gymnasiu v Brně (1904) do Vídně, kde vystudoval práva a do roku 1919 vykonával soudní praxi u tamního zemského soudu. Soudcovského povolání se vzdal proto tak záhy, aby se mohl plně věnovat spisovatelské činnosti, literatuře a umění.

O. J. byl od svých prvních literárních pokusů naplněn snahou o básnický výraz, a není proto divu, že celý jeho tvůrčí vývoj umělecký je provázen lyrickými výtvoři rázu většinou příležitostného, které svědčí o poctivém úsilí hluboce lidsky citícího básníka-humanisty. I když se v nich občas ozvou ohlasy velkých básníků klasických (Goetha, Heina, Grillparzera, Lenaua aj.) či moderních (Wildganse, Hofmannsthal, Rilka, Werfla aj.), nelze dobře mluvit o vědomém napodobení těchto vzorů. Některé Jellinkovy básně z mládí, s tematikou převážně eroticko-feministní, jsou zřejmě pod vlivem tzv. „Jugendstil“, z něhož se básník později zvolna vymaňuje. Třeba však zdůraznit, že v případě Jellinka-lyrika máme co dělat s kultivovaným básníkem, jemuž jde především o formální dokonalost, již ve většině svých básní také dosahuje. K nejzdařilejším básním patří — a to je pro Jellinka příznačné — básně reflexivní, většinou stručné, vizící se k jeho vlastní osobě a ve svém celku odpoutané od historického a společenského dění. Většina z nich je laděna melancholicky, což nepochybně souvisí s básníkovou odpoutaností od světa jej obklopujícího, introvertní uzavřeností a izolovaností a v neposlední řadě i s jeho tragickým pocitem života, svědčícím o vnitřních rozporech básníka, který nesrostl se svým prostředím společenským.

Je pozoruhodné, že O. J. usiloval od samého začátku své literární činnosti o úspěch na poli dramatickém. Svědčí o tom nejen četné plány a náčrtky k divadelním hrám, ale i řada sedmi ukončených dramát, s náměty čerpanými většinou z vlastní soudcovské praxe, z nichž však ani jedno nebylo uvedeno na scénu a jenom nepatrná část uveřejněna časopisecky. Jakkoliv v sobě dosti dlouho živil lásku k dramatu, oddávaje se téměř osudově víře, že dříve či později dosáhne úspěchu v tomto žánru, musel se nakonec smířit s tvrdou skutečností, že jeho usilovný zápas o scénu byl stejně nebo aspoň do značné míry podobně neúspěšný, jako zápas mnohých německých i rakouských spisovatelů (např. Jakob Julius David, Ferdinand von Saar, Marie Ebner von Eschenbach aj.) o vytoužený věnec Thaliin. Příčiny tohoto nezdaru třeba vedle zřejmě nepříznivé doby a kompetentních divadelních činitelů hledat i v Jellinkových dramatech samých, která trpí motivickou konstruovaností, pathetičností výrazu a malou životností a přesvědčivostí jednajících postav. Autor se ostatně později sám autokriticky distancoval od své dramatické produkce, uznávaje ji toliko za nutný vývojový stupeň své básnické činnosti. Přesto však nebylo období, které O. J. věnoval dramatu — jde hlavně o desítiletí 1914—1924 — bez významu a užítku pro jeho další umělecký růst a tvůrčí práci. Nesporné dramatické vlohy Jellinkovy se totiž plně uplatnily v žánru, v němž měl autor dosáhnout největšího úspěchu, tj. v novele, která mu také zajišťuje místo v dějinách novější rakouské literatury.

Jellinek znal nejen díla vynikajících novelistů německých, jako např. Goetha, Kleista,

Storma, P. Heyse, C. F. Meyera aj., ale i významné představitele novelistiky rakouské — Davida, Saara, Eschenbachovou, Schnitzlera aj., pro něž měl obdiv a kteří naň nezůstali tak docela bez vlivu. Avšak na rozdíl od nich, kteří byli většinou básníky výhradně zážitkovými — Erlebnisdichter —, je Jellinek typický básník vzdělanostní — Bildungsdichter — který děj svých novel konstruuje uměle podle zákonitostí, které si sám vytváří a které jsou zároveň nosnými pilíři básníkem vymyšleného děje. Poněkud kuriózní je skutečnost, že Jellinek usiloval — a v tom je jistý anachronismus — o klasickou novelu nového typu, což se mu ovšem nepodařilo a ani podařit nemohlo. Kromě toho byl v přílišném zajetí vlastních estetických a formálních hledisek. Proto je u něho nakonec i moravské prostředí, v němž se odehrává děj většiny jeho novel, spíše dekorací a pozadím, nežli jejich integrální součástí.

V tomto prostředí se odehrávají dramata elementárních lidských vášní a náruživostí, která sice psychologicky pronikavě motivují jednání hrdinů, ale přesto je nemohou zbavit stigma výlučnosti a výjimečnosti. S tím pak samozřejmě souvisí i to, že postavy těchto novel — ať už jde o sedláky nebo čeledíny, či soudce nebo vojáky atd. — nemají bezprostřední přesvědčivostí opravdových typů. Příznačné je, že se v Jellinkových novelách setkáváme pokadě s ušlápnutými, trpícími tvory, nešťastníky a vydědenci, v plném souladu s pojetím, které O. J. vyjádřil např. ve verších básně „B e k e n n t n i s“ (Zpověď):

*„Was namenlos hin durch das Dasein wallt,
Dem gebe ich Namen und geb' ihm Gestalt:
Der Verkürzten und der Verstrickten Schrei
Durchhallt meiner Dichtung Armenkanzel!“*

Účinnost Jellinkových novel je založena i na kontrastu: silné, smyslné a cílevědomé české ženy jsou tu postaveny do protikladu k nerozhodným mužským slabochům, tupě vášnivým (Vejnar, Valnocha, Jošt, Benda). Shledáváme se tu s pojetím češtví, jaké nacházíme u některých Němců a zvláště u německo-židovských autorů českého prostoru, kteří český národ pojmají jako selskou nebo ze selského rodu pocházející masu „temných vášní“ a „silné vitality“. V tomto pohledu na český lid se obráží určitá dekadentnost, která je okouzlena přirozenou smyslností tohoto „exotického“ prostředí a zároveň vychutnává rozpor mezi vysokou vitalitou na jedné a nízkým sociálním původem na druhé straně. V novelách s židovskou tematikou pronikl J. mnohem hlouběji do podstaty moravských židů. Ale i tu promítá autor do hlavních postav vlastně sám sebe tím, že jim přisuzuje vlastnosti, které jsou vlastní jemu samému, jako melancholii, smyslnost, náruživost, slaboštví aj. Je jisté, že Jellinkovy novely mají přes uvedené výhrady svou uměleckou hodnotu i výrazně osobní notu a že jim už proto náleží pevné místo v dějinách rakouské novelistiky 20. století.

Soudobá kritika stavěla Oskara Jellinka do jedné řady s rakouskými novelisty: Davidem, Saarem, Eschenbachovou, nedbajíc toho, že ho nelze dobře počítat mezi tzv. Heimatdichter. K tomuto literárně historickému zařazení měl ostatně sám Jellinek opodstatněné výhrady. Už tím, že své veskrze tragické novely označuje jako „Schicksalstragödien in Novellenform“ (osudové tragédie v podobě novelistické) se vyčleňuje z uvedené řady. O. J. patří beze sporu k onomu typu moderních romantiků, jejichž umění není ani tak odrazem skutečnosti a života, jako spíše obrazem vlastního nitra a světového názoru básníkovy. Generačně náleží k autorům, kteří se narodili v 80. letech 19. století a kteří začínají tvořit počátkem 20. století, před 1. světovou válkou. Má s nimi jak společnou výzbroj uměleckou, tak i společný světový a estetický názor — dekadence-novoromantiky, a je proto správné řídit ho k rakouské moderně, reprezentované Hermannem Bahrem, Hugo von Hofmannsthaalem, Arthurem Schnitzlerem, Antonem Wildgensem aj. Na této skutečnosti nemůže změnit nic ani to, že se Jellinek sám nehlásil k žádnému směru ani k žádné skupině a že byl typ v sebe uzavřený a výlučný.